Qabul qilindi: 14-oktabr 2026-yil • Ma’qullandi: 21-oktabr 2026-yil • Nashr qilindi: 31-oktabr 2026-yil

ALISHER NAVOIY ASARLARIDA TEMURIYLAR DAVRI TIBBIYOT TARIXI

THE HISTORY OF MEDICINE OF THE TEMURIAN PERIOD IN THE WORKS OF ALISHER NAVOY

ИСТОРИЯ МЕДИЦИНЫ ТЕМУРСКОГО ПЕРИОДА В ТРУДАХ АЛИШЕРА НАВОЯ

Yo‘ldoshev Murodjon

Buxoro davlat pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi

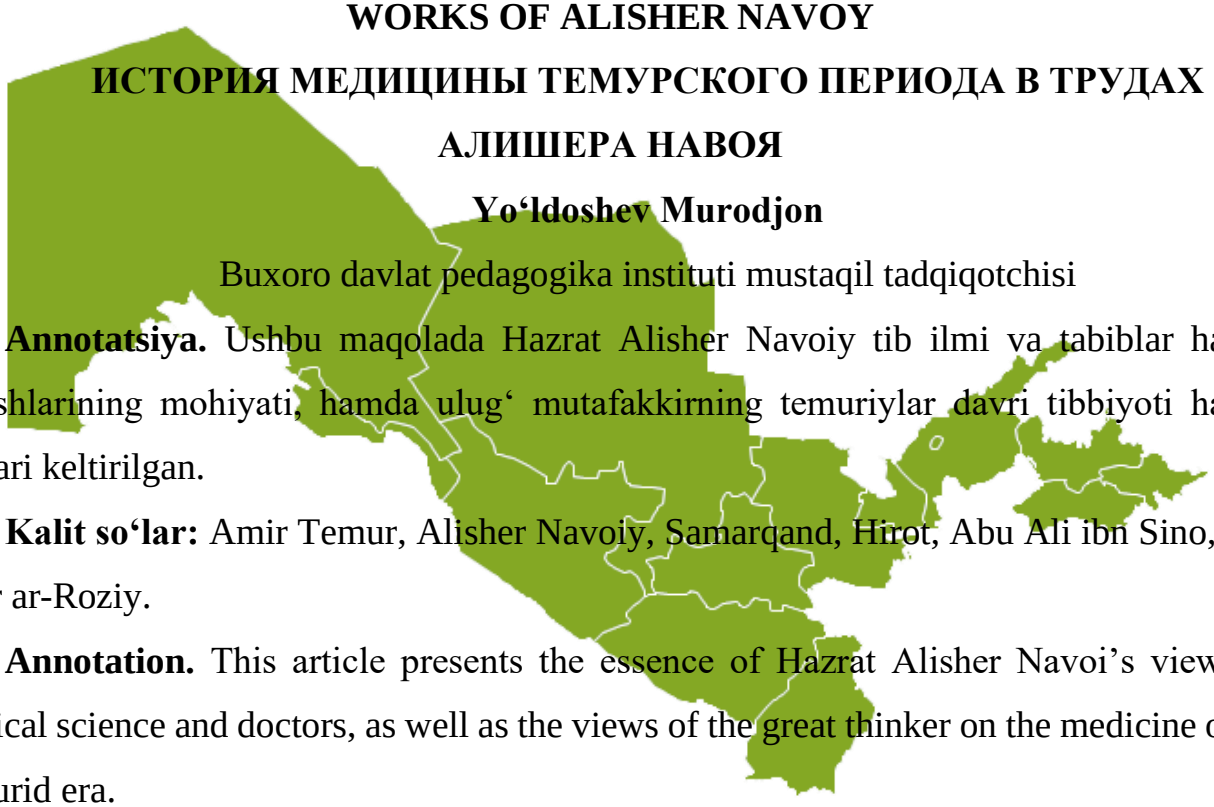

Annotatsiya. Ushbu maqolada Hazrat Alisher Navoiy tib ilmi va tabiblar haqida qarashlarining mohiyati, hamda ulug‘ mutafakkirning temuriylar davri tibbiyoti haqida fikrlari keltirilgan.

Kalit so‘lar: Amir Temur, Alisher Navoiy, Samarqand, Hirot, Abu Ali ibn Sino, Abu Bakr ar-Roziy.

Annotation. This article presents the essence of Hazrat Alisher Navoi’s views on medical science and doctors, as well as the views of the great thinker on the medicine of the Timurid era.

Keywords: Amir Temur, Alisher Navai, Samarkand, Herat, Abu Ali ibn Sina, Abu Bakr al-Razi.

Аннотация. В данной статье представлена суть взглядов хазрата Алишера Навои на медицинскую науку и врачей, а также взгляды великого мыслителя на медицину эпохи Тимуридов.

Ключевые слова: Амир Темур, Алишер Наваи, Самарканд, Герат, Абу Али ибн Сина, Абу Бакр ар-Рази.

XIV-XV asr sharq dunyosida yangi bir uyg‘onish davri bo‘lib, bu davr o‘zining jahon madaniyati ravnoqiga qo‘shgan ulkan hissasi bilan ajralib turadi. Ayniqsa Amir Temur va

temuriylar davri tibbiyot ilmi ravnoq etganligi bilan alohida ahamiyatga egadir. Amir Temurning ulkan markazlashgan davlatda osoyishtalikni o‘rnatganligi, zafarli yurishlari va olib borgan adolatli siyosati sababli, saltanati tarkibidagi shaharlarni obodonlashtirish, ilm-ma’rifat, hunar va kasb egalarining qadrini ko‘tarish natijasida madaniyat taraqqiyoti yuksak pog‘onaga ko‘tarildi. Bu haqda manbalarda, Amir Temurning saltanat taxtiga chiqqandan keyin, Sayidlarga izzat - ikrom ko‘rsatib, imomlar, islom ulamolari, qozilar va ulug‘ shayhlarni hurmatini joyiga qo‘yib, ularga e’tibor berganligini, har bir olim va fozil izzat, martaba va shuhratga sazovor bo‘lgan. Alisher Navoiyning so‘zicha, Amir Temurning podsholik davridan e’tiboran turkiy adabiyot keng taraqqiy eta boshlaydi. Bu davrda madaniy hayotning kuchayish darajasi IX - XII asrlar orasidagi ilk musulmon renessansidan qolishmaydi.

O‘z vujudida darveshlik, hofizlik, bastakorlik, shoirlik iste’dodini mujassam etgan, Alisher Navoiy zamonasining mashhur pahlavoni, XV asr Xuroson javonmardlarining peshvosi Muhammad Kushtigir haqida ulug‘ shoir yozadi: “Yana tibb va hikmatg‘a ko‘p muloyamati bor erdi” [Навоий, 1999: 111].Alisher Navoiy talqinicha, insonning tabiati o‘zi shug‘ullanayotgan kasbga uyg‘un bo‘lishi zarur. Hunarmandning fe’lu atvori uning kunlik mashg‘uloti ichki mazmuni bilan muvofiq kelmas ekan, nechog‘lik mohir bo‘lmasin, u el nazariga tushmaydi va sohasida muvaffaqiyat qozona olmaydi.«Holoti Pahlavon Muhammad»dan ko‘chirilgan iqtibosning dastlabki so‘zlaridan ayon bo‘layotirki, kushtigirning mizojida tabiblik kasbining tub ma’nosi bilan uyg‘unlik bor. Uning tab’i – «tibg‘a muloyim». Shuning uchun ham zamonasining benazir shifokorlari tabobat kasbiga oid bahsu munozaralarda Pahlavonning mulohazalarini so‘zsiz qabul qilishgan. Asrning hoziq tabiblari uning davolash usullarini vasf qilganlar: «... va doim bu fan bahsida va guftu shunuftida alar Pahlavon so‘zlarin musallam tutib, muolajalarin ham ta’rif qilur erdi va as’hobdin har qaysig‘a maraz tori bo‘lsa erdi, ko‘pi ul erdikim, o‘zi muolaja qilur erdi»[Навоий, 1999: 111].

Husayn Boyqaro hukumronlik qilgan davrda ham davom etdi. Husayn Boyqaro saroyida bosh vazirlik lavozimini egallagan buyuk shoir va davlat arbobi – Alisher

Navoiyning xizmatlari katta. Bu haqida sharqshunos olimlar Mahmud Hasaniy va Surayyo Karimova muallifligida yozilgan “Navoiy davri tabobati” nomli asarda batafsil bayon etilgan. Navoiy o‘zi tabib bo‘lmasa ham o‘tmishdagi buyuk tabiblarning asarlarini sevib o‘qigan, ular haqida o‘z fikr va mulohazalarini bildirgan. Uning shaxsiy kutubxonasida Abu Ali ibn Sino, Abu Bakr ar-Roziy va boshqa tabiblarning kitoblari bo‘lgan. Navoiy Ibn Sinoga juda yuksak baho bergan. Uni aql-idrok va tafakkur ramzi, deb atagan. Navoiyning tabiblar va tibbiyot haqidagi fikrlari asosan uning mashhur asari “Mahbub ul-qulub”da bayon etilgan. Bu asarda Navoiy tibbiyot va tabiblar masalasiga maxsus bob (15-bobni) bag‘ishlagan[A.Navoiy 2018:22]. Navoiyning ta’kidlashicha, tabib o‘z fanining mohir bilimdoni bo‘lishi kerak. U donishmandlar so‘ziga amal qilib, ularga ergashmog‘i lozim, muloyim so‘z va bemor ko‘nglini ko‘taruvchi, andishali, xushfe’l bo‘lmog‘i kerak. Bundan ko‘rinib turibdiki, Navoiy tabiblar oldiga juda mas’uliyatli talablar qo‘ygan. Darhaqiqat, tabib o‘z kasbining mohir bilimdoni bo‘lishi kerak. Agar u o‘z kasbini yaxshi o‘zlashtirmagan bo‘lsa sayoz fikrli, tajribasiz tabib bo‘lsa, qanday qilib bemorning kasalini aniqlay oladi, kasallik aniqlay olmagan tabib, uni davolay oymaydi ham [Навоий, 1998: 24]. Bunga Navoiy alohida e’tibor bergan. Navoiy tabiblar oldiga qo‘ygan talablardan ikkinchisi “bemorlarga rahm-shafqat bilan muomila qilish lozim”ligidir. Kishilar tabiblarga o‘zlarining eng bebaho boyliklari – hayotlarini ishonib topshirib qo‘yar ekanlar, demak ular ishonchni qadirlashlari, bemorlarga rahm-shafqat bilan muomala qilishlari, ularning hayotlari va salomatliklari haqida qayg‘urishlari zarur. Tibibning eng yuksak vazifasi – kishini xastalik azobidan xalos etishdir. Navoiy salomatlik va tibbiyot haqida so‘z yuritar ekan, ichkilikbozlik kishi salomatligiga zararli ta’sir etishini ham ko‘rsatib o‘tadi. Masalan, u “muttasil ichish salomatlikni kemiradi” deb yozgan. Sharobni zaharga o‘xshatadi va “odamiylikni, salomatlikni yo‘qotish uchun qadah-qadah zahar ichish qanday qoida” deb xitob qiladi. Navoiy sog‘-salomat bo‘lishni istagan kishi har xil buzuq, yaramas ishlar qilmasligi, o‘zini ehtiyot qilishi kerakligini ta’kidlaydi. Tarixiy manbalarga ko‘ra, Navoiy tashabbusi bilan mamlakatda 300 dan ortiq turli madaniy-maishiy binolar, shifoxonalar, dorixonalar, tibbiy maktablar barpo etilgan. Kasalxonalarda tajribali tabiblar bemorlarni

davolaganlar. Shulardan biri Ne’matulloh ibn Faxriddin Muborakshox Hakim Kirmoniy bo‘lib, u Husayn Boyqaroning shaxsiy tabibi edi. U faqat tabib emas, shu bilan birga chuqur bilimli faylasuf, olim va shoir edi. Shuning uchun ham uni zamondoshlari buyuk shoir va ikkinchi Ibn Sino, deb ataganlar.

1480–1482-yillarda Navoiy ko‘rsatmasi va ishtiroki bilan Hirotda maxsus tibbiy kompleks barpo etildi. Bu majmua “Shifohiya” nomli kasalxona, “Ixlosiya” nomli madrasa va “Safohil” nomli hammomdan iborat edi. Madrasaning shuhrati o‘sha vaqtda butun Sharq davlatlariga yoyilgan edi. Bu yerga boshqa mamlakatlardan ko‘plab tabiblar kelib, bilim olishgan va mutaxassis bo‘lib, o‘z yurtlariga qaytishgan. Navoiy zamonida yashagan va Hirotning turli shifoxonalarida ishlab, talabalarga tib ilmidan dars bergan mashhur tabiblardan ba’zilari haqida to‘xtalib o‘tamiz. Darvesh Ali chuqur bilim va katta tajribaga ega bo‘lgan hakim edi. Tarixchilarning yozishicha, u kamtarin, xushfe’l va yoqimtoy kishi bo‘lgan. Darvesh Alida shoirlik iste’dodi ham kuchli bo‘lgan. U ba’zi tibbiy asarlarni nazm bilan yozgan. Darvesh Ali Hirotdagi “Dor ush-shifoh” (“Davo maskani”) kasalxonasiga rahbarlik qilgan va shu yerda talabalarga tibbiyotdan dars bergan. Uning “Kishilarga eslatma” nomli tibbiy asari mavjud. Bu asarda muallif salomatlikni saqlash va kasallikni davolash haqida so‘z yuritadi. Mavlono Nizomiddin Abdulxay. Bu tabib o‘z zamonasida amaliy tibbiyotda yuksak tajribali va bilimdon mutaxassis bo‘lgan. Ba’zi ma’lumotlarga ko‘ra, u Navoiyning shaxsiy tabibi va yaqin kishisi bo‘lgan. Shayx Husayn mohir jarroh bo‘lgan. U marakkab operatsiyalarni ham qila olgan. Tabib bemorni operatsiya qilishda og‘riqsizlantiruvchi modda ishlatgan. Operatsiya qilingan joyni tikishda qo‘y ichagidan tayyorlangan tor (ip) ishlatgan. Sharq mamlakatlarida xususan O‘rta Osiyo shaharlarida shifoxonalar qoshidagi dorixonalardan tashqari alohida joylashgan dorixonalar ham bo‘lgan. Ularda tabiblarning retseptlari bo‘yicha bemorlarga dori tayyorlab berilgan. Shunday dorixonalardan biri haqida Alisher Navoiy bunday ma’lumot bergan: “Hirotda Hoji Ali Hasan Kirmoniy ismli dorishunos yashaydi. Uning dorixonasi bor. U o‘z kasbiga juda mas’uliyat bilan qaraydi. Dorilarni mohirlik bilan tayyorlaydi” [Tibbiyot tarixi. X.E. Rustamova:105].

Navoiyning homiyligi ostida o‘sha zamonda Xirot, Samarqand, Buxoro, Marv, Toshkent va boshqa shaharlarda o‘nlab olimlar, san’atkorlar, shoirlar va tabiblar ijod qildilar. o‘sha davrda (15 asr) yashagan tabiblardan Muhammad Moyin, Qutbiddin Odam, G‘iyosiddin Muhammad Darvish Ali, Muhammad tabib Abdulxay Tuniy, Nizomiddin Abdulxay, Sulton Murod, Shoh Husayn, Shomiy tabib kabilami ko‘rsatish mumkin. Muhammad Muyin yirik tabiblardan bo‘lgan. U “Shifoxiya” kasalxonasida xizmat qilgan va Shu erdagi tibbiy maktabda dars bergan. Podshoh haramidagilar ham shu tabibda davolanishgan.

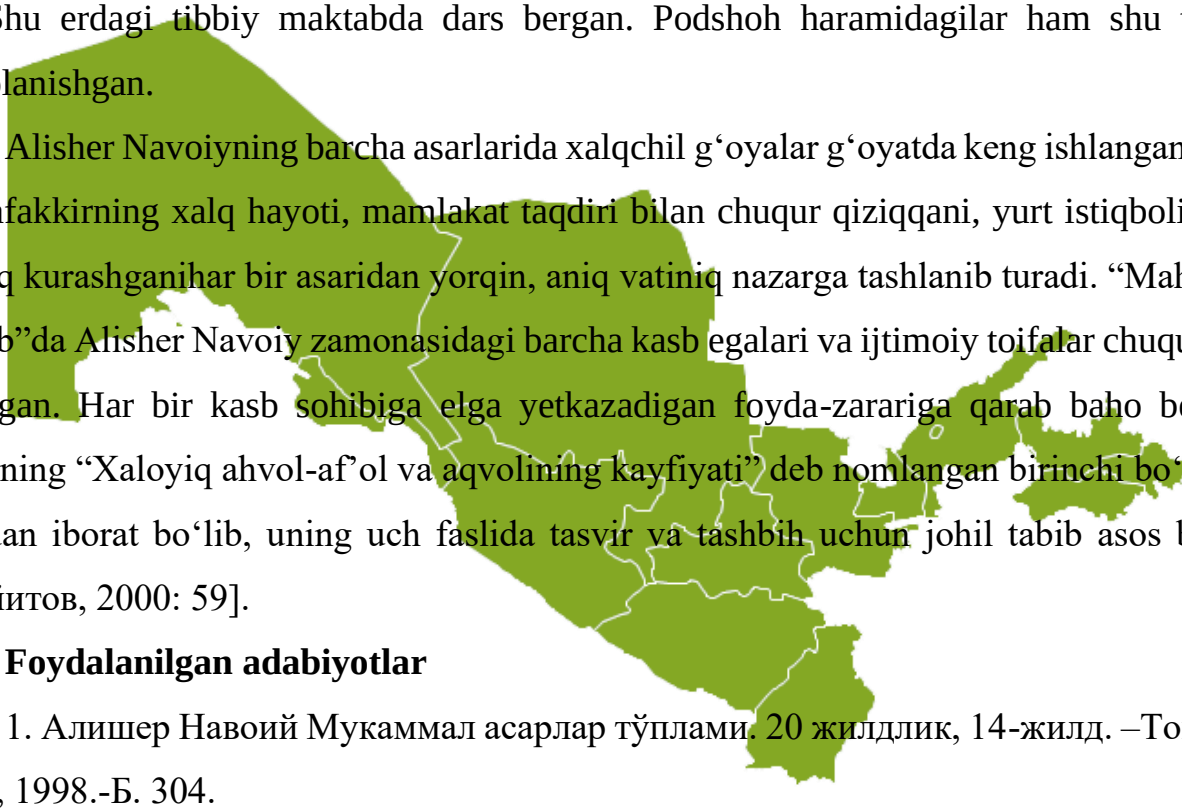

Alisher Navoiyning barcha asarlarida xalqchil g‘oyalar g‘oyatda keng ishlangan. Ulug‘ mutafakkirning xalq hayoti, mamlakat taqdiri bilan chuqur qiziqqani, yurt istiqboli uchun qattiq kurashganihar bir asaridan yorqin, aniq vatiniq nazarga tashlanib turadi. “Mahbubul-qulub”da Alisher Navoiy zamonasidagi barcha kasb egalari va ijtimoiy toifalar chuqur tahlil qilingan. Har bir kasb sohibiga elga yetkazadigan foyda-zarariga qarab baho berilgan. Asarning “Xaloyiq ahvol-af’ol va aqvolining kayfiyati” deb nomlangan birinchi bo‘limi 40 fasldan iborat bo‘lib, uning uch faslida tasvir va tashbih uchun johil tabib asos bo‘lgan [Ҳайитов, 2000: 59].

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Алишер Навоий Мукаммал асарлар тўплами. 20 жилдлик, 14-жилд. –Тошкент: Фан, 1998.-Б. 304.

2. Алишер Навоий Мукаммал асарлар тўплами. 20 жилдлик, 15-жилд. –Тошкент: Фан, 1999. –Б. 236.

3. Alisher Navoiy, Alisher “Mahbub ul-qulub” Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2018. 172 b.

4. Ҳайитов Ш. Алишер Навоийнинг кўнгил гулшани. –Бухоро: Бухоро давлат университети нашриёти, 2000. –Б. 166.

5. Tibbiyot tarixi [Matn]: o‘quv qo‘llanma / X.E. Rustamova va boshq.- Toshkcnt. «O‘zkitobsavdo» nashriyoti, 2020. - 240 b.